

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2017 metai

1

LI

Vilnius 2017

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2017

1

Vilnius 2017

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2017

1

Vilnius 2017

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

PUBLIKACIJA

VLADAS SIRUTAVIČIUS

DU DOKUMENTAI APIE TAI, KAIP BUVO RAŠOMAS ISTORIJOS VADOVĖLIS SOVIETINĖJE LIETUVOJE 1956 METAIS

Publikuojami dokumentai – tai dviejų LKP CK organizuotų „pasitarimų“, kuriuose dalyvavo lietuvių „partinės inteligentijos“ atstovai, protokolai. Abiejuose buvo svarstomas tas pats „Lietuvos TSR istorijos vadovėlio“ klausimas. Vadovėlį rašė Istorijos instituto darbuotojai, vadovaujami instituto direktoriaus, LSSR mokslų akademijos viceprezidento Juozo Žiugždos. Abu šie dokumentai mokslinei bendruomenei yra žinomi. Juos savo monografijoje gana išsamiai aptarė istorikas Aurimas Švedas¹.

„Pasitarimų“ protokolus nutarta skelbti dėl kelių priežasčių. Pirma, po 1956 m. įvykusio XX SSKP suvažiavimo ir „Stalino kulto“ pasmerkimo kilusi „atlydžio“, politinės liberalizacijos, banga „atsirito“ iki Lietuvos ir paveikė humanitarinius mokslus. Įvairiuose debatuose, paprastai dar neviešuose, ėmė vis stipriau reikštis *nacionaliniai* aspektai. Pasitarimuose vadovėlio kritikai dažniausiai pasigedavo objektyvesnio bei analitiškesnio požiūrio į lietuvių tautai reikšmingus istorinius įvykius. Geras tokių tendencijų pavyzdys – trumpa ištrauka iš Vilniaus universiteto Marksizmo-leninizmo katedros vedėjo Eugenijaus Meškausko pasisakymo liepos mėnesio posėdyje: „Prijungimas Lietuvos prie Rusijos, taip nušviestas, kad atrodo, jog lietuvių tauta nepilnavertė. Ji vis reikalinga globos.“

Antra vertus, publikuojami dokumentai rodo, jog liberalizacijos vėjai ir nacionalinės tendencijos veikė ne tik tokius kaip E. Meškauskas, kuris ne kartą buvo universiteto partinių funkcionierių kritikuotas ir įtarinėjamas nacionalizmu, bet ir kai kuriuos aukštus

¹ A. Švedas, *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius, 2009, p. 103–106.

postus užimančius partinės inteligentijos atstovus. Tokius kaip, pavyzdžiui, Respublikinės partinės mokyklos Filosofijos katedros vedėjas Jonas Macevičius ar Partijos istorijos instituto direktorius Romas Šarmaitis, kurie taip pat kritiškai vertino J. Žiugždos įdirbį. R. Šarmaitis gegužės mėnesio posėdyje panašiai kaip E. Meškauskas aiškino: „Lietuvių ir rusų tautų santykių istorijos eigoje nušvietimas Lietuvos TSR istorijos vadovėlyje ir pokario metais išspausdintuose raštuose nėra pakankamai objektyvus. <...> šie santykiai vaizduojami padailintai, nutylint ir apeinant aštresnius konfliktus...“

Istoriografijoje teigiama, kad 1956 m. išsakyta kritika poveikio istorijos vadovėlio turiniui ir jo vyriausiam redaktoriui J. Žiugždai praktiškai neturėjo². Priešingai, netrukus sukritikuoti patys vadovėlio kritikai. Ir ne tik sukritikuoti. Vilniaus universiteto rektorius Juozas Bulavas buvo apkaltintas „buržuaziniu nacionalizmu“, pašalintas iš partijos ir atleistas iš užimamų pareigų. Po 1956 m. rudens „nacionalizmo“ proveržių Kaune ir Vilniuje LKP vadovybė ėmėsi aktyviai kovoti su įvairiomis buržuazinio nacionalizmo apraiškomis, sustiprėjo ideologinis spaudimas inteligentijai ir, žinoma, Lietuvos istorikams. Vis dėlto, atrodo, situacija net ir labiausiai ideologizuoto mokslo – istorijos – baruose nebuvo tokia vienareikšmiška. Vytautas Merkys prisiminimuose rašo:

„...atlydžio metais susigriebta, kad istorijos mokslas iš savo kūrėjų reikalauja ne tik ideologinių politinių privalumų, bet ir profesinio darbo rezultatų. Nedidelis posūkis į gerąją pusę įvyko per sektorių [skyrių Istorijos institute] reorganizavimą <...> Daugiausia J. Jurginio pastangomis imti telkti perspektyvūs jaunieji istorikai. 1956 m. iš aspirantūros Maskvoje grįžo istorikai Mečislovas Jučas ir Emilija Griškūnaitė, etnografas Vacys Milius. Netrukus jaunaisiais moksliniais bendradarbiais buvo priimti Rimantas Jasas, Leonas Mulevičius, Antanas Tyla, Juozas Marcinkevičius, Petronėlė Žostautaitė, Liudas Truska, Feliksas Sliesoriūnas, Jonas Dobrovolskas, Romas Batūra, Stasys Janušonis, Jonas Repšys, Regina Žepkaitė, Jūratė Kuzmaitė (Kiaupienė), Zigmas Kiaupa ir kt. Apskritai ligi 1970 m. susidarė tvirtas naujos kartos istorikų branduolys“³.

Skelbiami dokumentai saugomi Lietuvos ypatingajame archyve, LKP dokumentų skyriuje. Pirmasis datuotas 1956 m. gegužės 19 d. (f. 17635, ap. 1, b. 295, l. 286–294)⁴, antrasis – 1956 m. liepos 6 d. (f. 3377, ap. 17, b. 7, l. 1–5.)

²Ten pat, p. 106–111.

³V. M e r k y s, *Atminties prošvaistės. Atsiminimai*, Vilnius, 2009, p. 134–135.

⁴Archyve Antano Sniečkaus fonde saugoma dar viena identiška gegužės mėn. pasitarimo protokolo kopija (LYA, f. 16895, ap. 2, b. 231, l. 12–20.)

Lietuvos istorijos nušvietimo klausimai Tarybų Lietuvos istorikų raštuose 1944–1955 m.

1956 m. gegužės 16 d. LKP CK sušaukė Partijos istorijos institute partinės inteligentijos atstovų pasitarimą Lietuvos istorijos klausimais ryšium su pasirengimu TSKP CK plenumui ideologiniais klausimais. Pasitarime dalyvavo: Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto rektorius J. Bulovas*, universiteto istorijos-filologijos fakulteto dekanas K. Meškauskas, universiteto marksizmo-leninizmo katedros vedėjas K. Navickas, Respublikinės partinės mokyklos filosofijos katedros vedėjas J. Macevičius, Vilniaus Valstybinio Pedagoginio instituto direktorius J. Mickevičius, Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyr. redaktorius J. Tornau, Partijos istorijos instituto direktorius R. Šarmaitis, LKP CK mokslo ir kultūros skyriaus vedėjo pavaduotojas M. Rodinas.

Visi pasitarimo dalyviai buvo gavę Lietuvos TSR istorijos vadovėlio rankraščio iki 1917 m. dalį ir iš dalies su juo susipažinę.

Pradėdamas pasitarimą R. Šarmaitis supažindino pakviestuosius dalyvius su pasitarimo tikslu ir LKP CK pageidavimais. Pasikeitę nuomonėmis pasitarimo dalyviai nutarė šį kartą pasidalyti tik bendromis pastabomis dėl Lietuvos TSR istorijos vadovėlio trūkumų. Detalesnį vadovėlio nagrinėjimą visi išreiškė pageidavimą atlikti vėliau, geriau susipažinus su pačiu pataisytu vadovėlio tekstu, dalyvaujant atsakingajam redakcinės kolegijos redaktoriui J. Žiugždai ir kitiems redaktoriams.

R. Šarmaitis. – 1. Lietuvių ir rusų tautų santykių istorijos eigoje nušvietimas Lietuvos TSR istorijos vadovėlyje ir pokario metais išspausdintuose raštuose nėra pakankamai objektyvus. Tuose raštuose šie santykiai vaizduojami padailintai, nutylint ir apeinant aštresnius konfliktus, vykusius feodalizmo laikotarpiu. Rusų kalba išleistuose TSRS istorijos vadovėliuose, o taip pat Lietuvos TSR istorijos vadovėlyje lietuvių feodalų žygiai rusų žemėms užkariauti vaizduojami kaip agresijos aktai. Kada gi carinė Rusija vykdė Lietuvos ir Lenkijos padalinius ir grobė lietuvių žemes, šie žygiai vadovėliuose nevadinami agresijos aktu. Čia pat pabrėžiama 1795 m. padalinimo ir Lietuvos prijungimo prie carinės Rusijos progresyvi reikšmė. Išeina, kad mes tarybiniuose vadovėliuose pateisiname carų grobiamąją politiką.

Atrodo, kad nušviečiant lietuvių ir rusų santykius praeityje istorijos vadovėlyje nereikia lakavimo. Įvykius reikia vadinti savais vardais. Jeigu buvo agresijos aktai iš vienos ar kitos pusės, tai taip juos ir vadinti, paaiškinant, kad tai buvo feodalų klasių savitarpio kovos, feodalinės visuomenės vystymosi neišvengiama pasekmė. Toks faktų nušvietimas marksistiniu požiūriu bus objektyvesnis ir jis padės mums sėkmingiau kovoti su buržuazine ideologija, su buržuazinėmis nacionalistinėmis nuotaikomis Tarybą Lietuvos jaunimo tarpe.

* Klaida, turi būti – Bulavas.

2. Noriu iškelti apsvarstyti klausimą ir dėl Lietuvos socialdemokratų partijos XIX am. pabaigoje ir XX am. pradžioje visuomeniniame gyvenime vertinimo. Ligi šiol mes, kalbėdami apie LSDP susikūrimą 1896 m., paprastai skubindavome savo raštuose pabrėžti LSDP nacionalizmą, jos oportunistą ir t.t. Prasidedančiame darbininkų judėjime Lietuvoje mes matėme šviesesnį puslapį tik F. Dzeržinskio ir jo draugų veikime. Ar teisingas toks darbininkų judėjimo pradžios vertinimas? Manau, kad ne.

Mes ieškome progresyvių elementų XIX am. 60-ųjų – 80-ųjų metų buržuazinių, liberalinių veikėjų tarpe ir teisingai darome, kad visų šio laikotarpio rašytojų, filosofinės minties vystytojų neatiduodame reakcijai. O kada prieiname prie prasidėjusio darbininkų judėjimo XIX am. 90-aisiais metais, prie vertinimo žmonių, labiausiai susirišusių su Lietuvos darbininkų judėjimu, mes paprastai matome tik tamsiąsias šio judėjimo, šių darbininkų judėjimo dalyvių puses. Mes statome tik ką prasidėjusiam darbininkų, socialdemokratų judėjimui aukštus reikalavimus, išeidami iš susiformavusio marksizmo-leninizmo pozicijų, nors leninizmas 1896 metais toli gražu nebuvo susiformavęs.

Manychiau, kad pažiūrose į LSDP atsiradimą mums reikia įnešti korektyvą, pabrėžti to meto darbininkų judėjimo, LSDP susikūrimo, jos veiklos pradžioje laikotarpyje progresyvių reikšmę, kartu nurodant ir trūkumus, kurie buvo šiam judėjimui būdingi žengiant pirmuosius žingsnius. Juk LSDP žengė su marksizmo vėliava, padėjo plisti marksizmo idėjoms mūsų krašte, organizavo darbininkų kovą. Progresyviųjų LSDP tradicijų tęsėjai, revoliucinės srovės įpėdiniai esame mes, Lietuvos Komunistų partijos darbuotojai. Oportunistų iš LSDP galutinis persigimimas įvyko vėliau, pirmojo pasaulinio karo, Spalio revoliucijos, 1918–1919 m. revoliuciniu įvykiu Lietuvoje metu, kada jie atsidūrė drauge su buržuazija kontrrevoliucijos stovykloje, o revoliuciniai elementai iš LSDP nuėjo kovoti už Tarybų valdžią, liko LKP kūrėjais [taip originale – V. S.].

Labiau diferencijuota pažiūra į LSDP pirmaisiais jos gyvavimo dešimtmečiais leis mums teisingiau nušviesti darbininkų judėjimą XIX am. pabaigoje ir ypač 1905–1907 m. revoliucijos laikotarpiu. Tokia pažiūra įgalins mus į darbininkų judėjimą žiūrėti jo vystymesi leis parodyti leninizmo idėjų palaipsninį nugalėjimą, užkirs kelią schematizmui istorinės tikrovės vaizdavime.

J. Bulavas. – 1. J. Žiugždos redaguotame istorijos vadovėlyje neteisingai, ne iš istorinio materializmo pozicijų vaizduojama darbo žmonių padėtis. Pagal vadovėlį išeina, kad darbo žmonės geriausiai gyveno pirmąjį bendruomenėje, o vystantis feodalizmui ir kapitalizmui darbo žmonių padėtis vis blogėjo ir blogėjo. Vadovėlis neatsižvelgia į tai, ką žmonijai atnešė gamybinių jėgų vystymasis, kokių pakeitimų jis įnešė į darbo žmonių buitį, koks buvo pasiektas progresas.

2. Krikščionybės įvedimas Lietuvoje vadovėlyje vertinamas kaip vien neigiamas reiškinys lietuvių tautos gyvenime. Tai vienpusiškas vertinimas. Krikščionybės įvedimas turėjo ir teigiamų pusių padėjo plisti švietimui, kultūrai.

3. Lietuvos prijungimas prie Rusijos 1795 m. pavaizduotas vadovėlyje kaip ilgamžių lietuvių tautos svajonių įvykdymas, kad tas prijungimas buvo padarytas lietuvių tautos džiaugsmui ir laimei. Tai prasilenkimas su tikrove. Lenkų istorikai Žečpospolitos padalijimą vadina reakciniu žygiu. Tai atitinka marksizmo klasikų teigimui, kad “carinė Rusija buvo tautų kalėjimas”. Taip vertindami prijungimą lenkai randa progresyvius judėjimus Kosciuškos sukilime, 1831 ir 1863 m. sukilimuose. Mes gi negalime to daryti, nes išeiname iš ydingos koncepcijos.

4. Leninas pirmąjį pasaulinį karą vadina grobikišku iš abiejų imperialistinių grupių pusių ir kaltina dėl jo sukėlimo visus imperialistus. Vadovėlyje gi visaip baltinamas Rusijos caras, o pagrindinė kaltė suverčiama vokiečių imperialistams.

5. Vilniaus universiteto atsiradimas XVI am. vadovėlyje neįvertintas teigiamai. Tai klaida.

6. Sutinku su R. Šarmaičio siūlomu LSDP vertinimu. Toks vertinimas padės išryškinti progresyviausias mūsų krašto visuomeninės minties vystymosi puses.

E. Meškauskas. – 1. Bendras Lietuvos TSR istorijos vadovėlio trūkumas yra tas, kad jo dėstyje nėra gilios analizės.

2. Vadovėlyje neparodoma, kad feodalizmo įsigalėjimas buvo pažanga palyginti su pirmąja bendruomene.

3. Vadovėlyje neryškiai išdėstomi patys istoriniai faktai. Jeigu nori susigaudyti, kas buvo tas Zigmuntas Senasis, kokias jis pareigas valstybėje ėjo, reikia pasiimti A. Šapokos redaguotą Lietuvos istoriją. Politinės istorijos klausimų nušvietimas vadovėlyje yra nepakankamas.

Agresijos aktai vadovėlyje idealistiškai paaiškinami – pikta agresorių valia. Ekonominės agresijos priežastys, išplaukiančios iš pačios feodalinės santvarkos esmės, neatskleidžiamos. Pagal J. Žiugždą – popiežiai tik grobikai, tik “prochvostai”. Tuo pačiu klausimu rašęs istorikas Pičeta buvo objektyvesnis.

4. Iš šių dienų požiūrio vadovėlyje vertinamas ir tautų draugystės klausimas. Perskaičius vadovėlį darosi nesuprantama: jeigu lietuvių ir rusų tautų draugystė buvo jau feodalizmo laikais, tai ką gi nauja šiuo atžvilgiu davė socializmo epocha?

5. Supaprastintas vadovėlyje ir lietuvių nacijos susiformavimo laikas. Pagal vadovėlį išeina, kad lietuvių nacija susiformavo vos ne konkrečiais XIX am., antrosios pusės metais. Tuo tarpu tai ilgo laikotarpio rezultatas.

6. Be reikalo mūsų istorikai XIX am. antroje pusėje mato du skirtingus judėjimus – nacionalinį ir socialinį. Iš tikrųjų buvo vienas judėjimas. Nacionalinis judėjimas yra ir socialinis judėjimas, nacionalinis judėjimas yra socialinio judėjimo forma.

Mūsų istorikai schematiškai vertina buržuazijos vaidmenį Rusijoje ir Lietuvoje, išeidami iš Lenino teiginių, kad buržuazija po Paryžiaus Komunos įžengia į imperialisto epochą ir darėsi vis labiau reakcinė, istorikai tą teiginį taiko ir Lietuvos buržuazijai,

neatsižvelgdami į konkrečias jos susidarymo ir veikimo sąlygas. R. Šarmaitis kaltina lietuviškąją buržuaziją, kad ji XIX am. 80-ais metais neiškėlė dvarininkų žemių išdalimo reikalavimo, tuo tarpu kai Leninas II RSDDP suvažiavime iškėlė tik atraižų valstiečiams sugrąžinimo reikalavimą.

7. Manau, kad Vilniaus seimo vertinime taip pat neišvengta schematizmo. Juk Vilniaus seime buvo iškeltas Lietuvos autonomijos demokratinėje Rusijos valstybėje reikalavimas. Argi tai reakcinis reikalavimas? Tik neigiamai vertindami Vilniaus seimą, mes į juodašimčių lagerį nustumiamė visą 1905 metų smulkiąją buržuaziją, kas aiškiai neteisinga.

8. LSDP vertinimo klausimu manau, kad teisinga bus pabrėžti jos atsiradimo ir veiklos teigiamą pusę.

J. Macevičius. – 1. Skaitant Lietuvos TSR istorijos vadovėlį susidaro įspūdis, kad istorinė medžiaga dar nepakankamai ištirta.

Vadovėlyje per silpnai nušviestas ekonominis pagrindas. Pvz., perėjimo į feodalizmą progresyvumas neiškeltas. Iš vadovėlio teksto neaišku, kodėl gi lietuviai iš pirmą kartą bendruomenės perėjo ne į vergovę, o į feodalizmą. Marksizmo mokslas į tai yra atsakęs.

2. Istorinio materializmo požiūris silpnai atsispindi vadovėlyje dėstant popiežių elgesį, krikščionybės įvedimą Lietuvoje. Yra žinoma, kad popiežiai, krikščionybė buvo feodalų klasės tarnaitė. Krikščionybės įvedimas turėjo ir teigiamos reikšmės moralės, švietimo srityje. Feodalniais laikais kitaip ir negalėjo būti – juk dvasininkai turėjo savo rankose visą švietimą. Vadovėlyje gi krikščionybės įvedimas vertinamas tik neigiamai.

Per silpnai feodalizmo laikotarpyje parodytas lietuvių kunigaikščių vaidmuo. Neaišku, kuo nusipelnė kunigaikščiai Vytenis, Mindaugas. Juk šiuos kunigaikščius iškėlė ekonominis ir politinis būtinumas. Vadovėlyje gi kunigaikščių vaidmuo sumenkintas. Dėstyje vyrauja kunigaikščių veiklos atžvilgiu neigiama tendencija.

3. Santykiai su rusų tauta vadovėlyje pagražinti nuo pat feodalizmo pradžios. Buvę abiejų tautų tarpe prieštaravimai neparodyti.

4. Žečpospolitos padalijimas buvo neigiamas reiškinys, grobuoniškos kaimynų politikos rezultatas. Vadovėlyje gi šis padalijimas idealizuojamas. Autorius aiškiai užsiima “perestrachovščina”. Jis iš esmės gina didžiarusiškąjį šovinizmą ir tuo pačiu skatina lietuviškąjį buržuazinį nacionalizmą.

5. LSDP vertinimo klausimu reikia priėti istoriškai konkrečiai. Aš permažai susipažinęs su LSDP istorija, kad galėčiau tuo klausimu iš esmės pasisakyti.

J. Mickevičius. – Lietuvos TSR istorijos vadovėlyje trūksta istoriško objektyvaus požiūrio. Įvykiai joje aiškinami iš šių dienų politikos požiūrio. Pats vadovėlis nesudaro vientisos knygos įspūdžio. Greičiau tai atskirų straipsnių rinkinys. Reikia pasakyti, kad

kai kurie skyreliai (apie 1905–1907 m., 1912–1914 m.) yra ne Lietuvos TSR istorija, o partijos istorija.

2. Santykiai su rusų tauta vadovėlyje vienpusiškai nušviesti. Pagal vadovėlį išeina, kad lietuviai feodalai rytuose žemes grobė, o rusų tauta visą laiką lietuviams tik paramą teikė. Tai neobjektyvu ir istoriškai neteisinga.

3. Neobjektyviai vertinamas ir Lietuvos kunigaikščių vaidmuo. Vadovėlyje apie Gediminą duodama mažiau pusės puslapio – tai aiškiai per maža. Kunigaikščių veikla nusielpo platesnio nušvietimo.

4. Vadovėlyje nėra drąsesnių apibendrinimų. Vis jaučiama baimė – „kak by čevo ne vyšlo.“

5. Tautų draugystė vaizduojama naudojantis šių dienų terminologija. Tai netikslu.

Prijungimas prie Rusijos perdėtai vaizduojamas (visur, pagal vadovėlį, lemiamos įtakos turėjo ekonomikai, kalbai ir kt.) Visur perdėtai pabrėžiama rusų įtaką, o vidinės istorinių, kultūrinių reiškinių priežastys neiškeliamos. Juk lenkų pažangios jėgos nemažiau teigiamai veikė Lietuvos šviesuomenę, demokratinius elementus, o vadovėlyje apie tai nė žodžio nėra.

Reakcinė carizmo politika, nacionalinės spaudos politika aiškiai nepakankamai vadovėlyje parodyta.

6. Kalbant apie buržuazinį nacionalinį judėjimą nepaaiškinama, kas gi jį pagimdė?

7. Žodžiu, istorijos vadovėliui trūksta marksistinės metodologijos kūrybiško taikymo, trūksta įvykių analizės, išvadų, kodėl taip, o ne kitaip įvykiai vystėsi, trūksta istorizmo.

M. Rodinas. – Nors Lietuvos TSR istorijos vadovėlio autoriai neigia M. Pokrovskio mokyklos tezę, kad istorija tai atgal žiūrinti politika, bet ši tezė persunkia visą vadovėlį. Skaitant vadovėlį susidaro įspūdis, kad rusų tauta turi kažkokį įgimtą pranašumą prieš kitas tautas ir tai pradėdant nuo senų senovės. Tai ne istorinė tiesa, o idilija. Vadovėlio autoriai rašė knygą bijodami, kad dėl dėstomo teksto neišsižeistų rusiškasis vyresnysis brolis.

Juk aišku, kad lietuvių tauta priešakyje su savo kunigaikščiais feodalizmo laikais atliko didvyriškus žygius kovoje prieš ordinų agresiją. Tai kodėl nepabrėžti Mindaugo, Gedimino, Kęstučio, Vytauto progresyvaus didvyriško vaidmens? Juk jų žygiai panašūs į Aleksandro Nevskio, Dmitrijaus Donskojo žygius.

Pasisakiusieji draugai teisingai pažymėjo, kad vadovėlio autoriai silpnai parodė ekonominę lietuvių tautos gyvenimo pagrindą.

Kultūros klausimams vadovėlyje per maža skirta vietos. Beveik visur nuobodžiai, įkyriai teigiamas rusų kultūros pranašumas. Prieš tokį perdėtą rusų kultūros pranašumo kėlimą pasisakė savo metu dar V. I. Leninas.

Aišku, kad vadovėlis yra reikalingas rimtų pataisų.

K. Navickas ir J. Tornau pareiškė neturį ką pasakyti.

Pasitarimas priėjo nuomonės, kad reikia labiau įsigilinti į Lietuvos TSR vadovėlio tekstą ir parinkti vietas, kurios konkrečiai pavaizduotų neteisingas tezes. Sutarta, kad naują pasitarimą geriausia sukviesti pas drg. V. Niunką LKP CK-te dalyvaujant vadovėlio redakcinės kolegijos nariams.

Protokolą surašė

R. Šarmaitis

1956. V. 19*

**„Lietuvos TSR istorijos“ vienatomio vadovėlio svarstymo,
įvykusio LKP CK-TE 1956 m. liepos 6 d.**

PROTOKOLAS

Posėdyje dalyvavo: LKP CK sekretorius V. Niunka, LKP CK Kultūros skyriaus vedėjas J. Zinkus, LTSR Mokslų Akademijos viceprezidentas J. Žiugžda, Partijos istorijos instituto prie LKP CK direktorius R. Šarmaitis, Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto direktorius J. Mickevičius, Vilniaus V. Kapsuko vardo universiteto katedros vedėjas E. Meškauskas, Partinės mokyklos prie LKP CK katedros vedėjas J. Macevičius, LTSR Mokslų Akademijos istorijos instituto vyr. moksl. bendradarbis J. Jurginis, Partijos istorijos instituto prie LKP CK vyr. moksl. bendradarbis P. Štaras.

Svarstymą atidarė ir su darbotvarke supažindino drg. J. Zinkus.

Darbotvarkėje: „Lietuvos TSR istorijos“ vienatomio vadovėlio parengto teksto ap-svarstymas ryšium su XX suvažiavimo iškeltais klausimais.

Drg. J. Žiugžda pradžioje pažymėjo, kad pateiktam „LTSR istorijos“ vadovėlyje pirmą kartą išryškinta liaudies masių kova atitinkamai nušviečiant istorinius įvykius. Po XX suvažiavimo redkolegija vadovėlį peržiūrėjo ir įnešė kai kurias pataisas. Buvo įnešti redakciniai pataisymai į Stolyfino reakcijos laikotarpį. Reikia dar įnešti kai kurių patikslinimų atsižvelgiant į asmens kultą darbininkų judėjime. Drg. Žiugžda pažymi, kad „LTSR istorijos“ vadovėlio išleidimo darbas užsitęsė ir norint paspartinti jo išleidimą, šiuo metu tikslinga palikti jį tokį, koks yra, o pataisymus geriau įnešti, kai bus gautas iš spaustuvės maketas.

Drg. J. Macevičius savo pasisakymą išimtinai skyrė Lietuvos prijungimo prie Rusijos klausimui, pažymėdamas, kad šis klausimas vadovėlyje išdėstytas negerai, jaučiamas di-

* Data įrašyta pieštuku.

delis dirbtinumas. Vadovėlis per anksti akcentuoja teigiamą prijungimo pusę. Reikia tiesiog pabrėžti, kad prijungimas buvo neigiamas dalykas, nes kitaip išeina, kad Ekaterina II atliko progresyvų darbą suskaldydama Žečpospolitą. Negalima palikti vadovėlyje tokių terminų kaip „apsijungimas“, kad prijungimas „išgelbėjo lietuvių tautą“, „objektyviai atitiko lietuvių tautos interesus“ ir kt., nes tai bus pertempimas. Nuolatinis pabrėžimas vadovėlyje Rusijos įtakos perauga į savo priešybę. Žodžiu, vadovėlyje šių dienų politika perkeliama į praeitį.

Toliau drg. Macevičius pažymėjo, kad vadovėlyje pirma duodama proletariato, o paskui buržuazijos formavimasis. Šiuos abu skyrius reikia kartu vaizduoti. Nacionalinės buržuazijos formavimasis ir vaidmuo neišryškintas. Reikėtų geriau parodyti buržuazijos vaidmenį nacionaliniame judėjime (žiūr. 287–293 psl.) Be to, drg. J. Macevičius pastebėjo, kad tie keli žodžiai, pasakyti vadovėlyje apie pirmąsias bendruomenės perėjimą į vergovinę ir vergovinės į feodalinę, nieko neduoda. Reikia duoti platesnį paaiškinimą. Bendrai, vadovėlis daug geriau paruoštas negu anksčiau, yra daugiau išvadų, bet prijungimo Lietuvos prie Rusijos klausimo traktavimas reikia peržiūrėti.

Drg. J. Mickevičius pritarė drg. J. Macevičiui, pabrėždamas, kad Lietuvos prijungimas prie Rusijos per tretįjį Žečpospolitos padalijimą vadovėlyje idealizuojamas. Prijungimas neatitiko lietuvių tautos interesų. Mickevičius pažymėjo, kad vadovėlyje kunigaikščių Gedimino, Kęstučio, Vytauto vertinimas sumenkintas. Kęstutis ir kiti kunigaikščiai paliko liaudyje labai populiarūs. Kalbant apie Žalgirio mūšį nepasakyta, kad mūšiui vadovavo Vytautas. Daugelyje vietų rašoma apie Lietuvos kunigaikščių grobimus, o rusų kunigaikščiai vadovėlyje vien „teikia pagalbą.“ Toliau drg. Mickevičiui atrodo, kad nereikia išskirti liaudies masių kovos prieš nacionalinę priespaudą ir burž. nacionalinio judėjimo. Skyrius, skirtas 1905–1907 m. revoliuciniams įvykiams nušviesti, žymiai skiriasi nuo kitų skyrių stiliaus atžvilgiu.

Drg. Meškauskas kaip vieną iš vadovėlio trūkumų, nurodo tai, kad jame nėra Lietuvos politinės istorijos. Kunigaikščių valdymas pateiktas labai epizodiškai. Čia neraišiai kunigaikščių kilmės, jų valdymo metais valstybės sienų ir t.t., kas vers ieškoti tų žinių kituose šaltiniuose. Liaudies masių vaidmuo parodomas tik sukilimuose. Kituose politiniuose įvykiuose jis lieka neryškus. Iš pradžių reikia parodyti feodalizmo progresyvumą. Krikščionybės įvedimas buvo progresyvus reiškinys ir tik vėliau parodyti jos reakcingas puses. Prijungimas Lietuvos prie Rusijos taip nušviestas, kad atrodo, jog lietuvių tauta nepilnavertė. Ji vis reikalinga globos.

Drg. R. Šarmaitis atkreipė dėmesį į tai, kad vadovėlio atskiri klausimai dar reikalingi korektyvų. Kai dėl Lietuvos politinės istorijos, tai šis klausimas turi būti nušviestas kitose knygose, monografijose. Kunigaikščių atsiradimo klausimu turi būti įneštas į vadovėlį visiškas aiškumas. Rimtas ir teisingas priekaištas, kad vadovėlyje idealizuoti lietuvių ir rusų santykiai. Istorijos vadovėlio uždavinys duoti kiek galima labiau objektyvų tų san-

tykių ir apskritai visų įvykių vertinimą. Pvz., 182 psl. rašoma, kad Lietuvos prijungimas prie Rusijos objektyviai atitiko lietuvių tautos interesus, o po to aiškinama, kad Rusijos caro valdžia turėjo reakcingus tikslus, nukreiptus prieš liaudies masių socialinį ir nacionalinį judėjimą.

Reikia labiau išryškinti nacionalinės buržuazijos atsiradimas, parodyti jos vaidmenį. Vadovėlio 292 psl. pasakyta, kad liberalinė buržuazija gynė carinę patvaldystę. O reikėtų pasakyti, kad ji neryžtingai su baime kritikavo carizmą, taikstėsi su juo. Carizmo gynimas nebuvo jos tikslas.

Vadovėlyje (301 psl.) taip aprašytas LSDP ir socialdemokratiinių organizacijų atsiradimas Lietuvoje, jog peršasi išvada, kad jų susikūrimas buvo vos ne reakcinis žygis. Reikėtų kaip tik pabrėžti, kad socialdemokratiinių organizacijų susikūrimas XIX a. pabaigoje turėjo progresyvią reikšmę, o tik po to kalbėti apie dviejų kryptių atsiradimą, apie nacionalistinius elementus jų eilėse.

Drg. J. Zinkus atkreipė dėmesį į tai, kad reikia sustiprinti vadovėlio istorinę pusę, būtent, išryškinti Prancūzijos revoliucijos įtaką XVIII a. pabaigoje, revoliucinių idėjų iš Lenkijos atėjimą, Jasinsko-jakobiniečio vaidmenį, nenutylėti apie bajorišką sąjūdį, parodyti Vilniaus bajorišką spaudą, jos įtaką. Toliau drg. Zinkus nurodė, kad reikia išryškinti nacionalinį judėjimą parodant, žinoma, jo ribotumą. Drg. Zinkus siūlo parodyti carizmo laviravimą žemės klausimu, parodyti Prūsų lietuvių ir užsienio lietuvių spaudos įtaką.

Drg. J. Jurginis pritarė draugų pasisakymams, pažymėdamas, kad istorija turi būti taip parašyta, kad ji sukeltų, simpatiją ir pagarbą lietuvių tautai. Reikia išryškinti lietuvių valstybės nuopelnus, bajorų demokratijos nuopelnus, kurie suvaidino didelį vaidmenį.

Drg. V. Niunka nurodė, kad istorija turi padėti skleisti tautų draugystę, proletarinį internacionalizmą, pagrįstą istorijos faktais. Į pirmąjį maketą JAV reakcingieji sluoksniai reagavo feljetonais. Lietuvos prijungimas prie Rusijos turi būti pagrįstas istoriniais faktais. Pirmoje vietoje užakcentuoti neigiamą prijungimo pusę, o vėliau parodyti teigiamą pusę. Dažnai vadovėlyje faktai pakeičiami deklaracijomis. Pvz., „XIII a. nuolatinis bendravimas su rusų tauta“, 40 psl. „XIV a. nuolatinis bendravimas su rusų tauta“ ir t.t. Bet neparodyta, kaip jis reiškėsi, kaip jis vystėsi. Lietuvos valstybės atsiradimas aprašytas taip, jog ji atsirado tik gynimuisi nuo agresorių. 150 psl. per daug idealizuoti popiežininkai. 178 psl. Petro I atvykimas į Vilnių detalizuotas, tuo tarpu kai kiti faktai neatskleidžiami. Buržuazija nuo pat pradžios pavaizduota, kaip reakcinga, tuo tarpu buržuaziją reikia parodyti istorijos procese. Reikia skaitytis su tuo faktu, kad mūsų krašto buržuazija buvo pavergta.

Drg. J. Žiugžda ne visiškai sutiko su drg. drg. E. Meškausko bei J. Macevičiaus nuomone ir pasisakė už tai, kad vargu ar galima duoti daugiau politinės istorijos. Nacio-

nalinis judėjimas - liaudies masių ir buržuazijos – paliktinas dviejuose skyriuose. Drg. J. Žiugžda sutinka, kad reikia likviduoti deklaratyvinius pareiškimus. Lietuvos prijungimo prie Rusijos skyrelį likviduoti, medžiagą išskirstant į kitus skyrius.

Protokolą surašė P. Štaras

Vladas S i r u t a v i č i u s – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptis – vėlyvasis stalinizmas Lietuvoje.

El. paštas: sirutavicius@yahoo.com